

behu slovenského povstania, vstupujúceho už do ôsmeho týždňa svojho trvania. V boji za oslobodenie Československej republiky a v jej novom budovaní v národný štát Čechov, Slovákov a Podkarpatských Ukrajincov slovenské povstanie má podstatný význam. Pred celým svetom dokazuje, že Slováci odsudzujú a zavrhnú bratislavský režim, že bojujú proti nemu a proti jeho nemeckým ochrancom i so zbraňou v ruke — za oslobodenie svojej krajiny i celej ČSR. Štátna rada s vďačnosťou spomína hrdinské boje československej armády i partizánov na Slovensku, pozdravuje všetkých bojovníkov za slobodu a skláňa sa v úcte pred padlými obeťami týchto bojov.

Štátna rada súčasne dáva výraz svojmu presvedčeniu, že boje na Slovensku i boje našich vojsk na iných bojiskách a všetky bolestné obete nebudú márne a že z týchto bojov vyjde nová Československá republika ako opravdová vlasť všetkých Čechov, Slovákov a Podkarpatských Ukrajincov, ako ľudove demokratická, sociálne spravodlivá republika, ktorá opierajúc sa o Sovietsky sväz a spolupracujúc so západnými a demokratickými veľmocami i s ostatnými spojeneckými národmi zaistí svoje trvanie a zabezpečí svorné a spokojné spolužitie všetkých Čechov, Slovákov a Podkarpatských Ukrajincov.

ANS Praha. Státní rada Londýn, mimořádná plenární schůze II. zasedání 4. období, 18. 10. 1944. Orig.

[85]

1944, 19. říjen. Banská Bystrica. — *Naléhavý vzkaz P. Drtiny prezidentovi Benešovi do Londýna o nutnosti opustit fikci jednotného československého národa a počítat nadále s reálnou skutečností.*

Pán prezident: Pokiaľ ide o národný problém Čechov a Slovákov, máme zo všetkých rozhovorov dojem, že terminológia ústavy z roku 1920 o jednotnom národe československom udržateľná není. Potvrdzujú nám to aj vládni Čechoslováci, ktorí sami cítia československy. Potvrdil mi to napr. Pavel Blaho. Šrobár sám užil v preslove termínu slovenský národ. Není snáď nikoho tu, kto by chcel v tomto smere trvať na dikcii ústavy. Pokiaľ sme mali o tom v Londýne informácie opačné, neboly správne, rešp. nezodpovedaly skutočnosti. Vaše predpoklady, že budeme musieť v tomto smere revidovať predstavy z r. 1918, boly správne. Slováci berú svoju národnú individuálnosť ako niečo samozrejmeho a nutné je s tým počítat a podľa toho zaradiť svoj postoj. Ja sa tu presvedčujem na každom kroku, že len tak možno posilniť štátnu jednotu čs.

Dr. Drtina

AÚD KSS Bratislava. Radiogramy B. Bystrica — Londýn, čís. přír. 5155/53, Zprávy od Víta. Opis.

[86]

1944, 19. říjen.¹ Banská Bystrica. — *Depeše Fr. Uhlíře, člena čs. vládní delegace, národně socialistickému ministru československé vlády v Londýně dr. J. Stránskému o postavení národně socialistické strany na Slovensku.*²

¹ Slovenské znění depeše (AÚD KSS Bratislava, čís. přír. 5155/53, radiogramy B. Bystrica — Londýn, radio-depeše od Oty) je datováno 13. 10. 1944. Takto datoval depeši v článku K prvému výročí (Nové slovo, roč. II, čís. 12—13) též G. Husák, který měl bezpochyby k dispozici originál depeše, což je zřejmé z toho, že cituje i takové radiogramy, které v souboru depeší, uložených v AÚD KSS chybějí.

Oba texty, český i slovenský, jsou věcně i stylisticky takřka totožné. Bylo použito českého textu, protože je na několika místech gramaticky a formulačně přesnější.

² Objasnit všechny souvislosti pokusů o obnovu národně socialistické strany na Slovensku v období Slovenského národního povstání je úkol přesahující možnosti této edice. Rada otázek s problémem souvisejících je

dosud nejasná a nejsou ověřena ani všechna fakta, jež obsahuje výše citovaná Uhlířova zpráva. Zcela jisté a nepochybné je to, že politická reprezentace povstaleckého Slovenska, a to jak komunisté, tak představitelé slovenské buržoazie, byla jednotná v odmítání obnovy národně socialistické strany na Slovensku v jakékoli podobě. Na druhé straně exponenti této strany se snažili jak na dálku z Londýna, tak přímo na Slovensku (národní socialista Uhlíř jako člen vládní delegace a politický tajemník presidenta Beneše, t. č. tajemník ministra Němce, národní socialista P. Drtina), dosáhnout rovnocenného zastoupení národních socialistů v SNR i v národních výborech. K dispozici máme tato další fakta.

Slovenská organizace národně socialistické strany získala v parlamentních volbách r. 1935 necelých 52 tisíc hlasů, což představovalo 4,06 % všech hlasů odevzdaných na Slovensku. Její zemský tajemník Dr. E. B. Lukáč podepsal spolu s luďáky, agrárníky a zástupci dalších stran neblahou žilinskou dohodu 6. října 1938 a v listopadu 1938 přistoupil jménem národně socialistické strany na Slovensku k paktu, na jehož základě existovala na Slovensku nadále pouze Hlinkova slovenská ľudová strana jako Strana slovenskej národnej jednoty (viz např. České slovo, 9. a 10. 11. 1938, č. 263 a 264, II. vyd.). Údajně Lukáč podepsal žilinskou dohodu a pospíchal se začleněním zemské organizace nár. soc. strany na Slovensku do HSES na písemný příkaz pražského ústředí, podepsaný Klapkou, Zemínovou a generálním tajemníkem strany Moudrým (viz G. Husák, Zápas o zajtrajšok, str. 48 n.), avšak tento údaj se nepodařilo ověřit. Lukáč podával zprávu o své účasti na jednání v Žilině na schůzi UVV Čs. strany nár. socialistické dne 31. 10. 1938, podle zachovaného zápisu z tohoto zasedání však Lukáčovo sdělení zůstalo zcela bez odezvy (viz archiv Čs. strany socialistické; Lukáčův diskusní příspěvek je otištěn v edici V. Krále, Politické strany a Mnichov, str. 190). Lukáč se pak dostal na kandidátku HSES do Slovenského sněmu, byl zvolen ve volbách 18. 12. 1938 za člena tohoto orgánu a funkci řádně vykonával (srv. ASNR Bratislava, f. ÚPSNR, č. j. 11.866/1945). O tom, že by zemské vedení národních socialistů na Slovensku vyloučilo Lukáče ze strany, jak tvrdí Uhlířova zpráva z 13. 10. 1944, není nic známo. Ostatně zpráva neříká nic o tom, kdy se to stalo a jaké zemské vedení mělo vyloučení provést.

Na podzim r. 1938 přestala slovenská organizace národně socialistické strany existovat. Většina jejího členstva a stoupenců odešla ze Slovenska bezprostředně po 15. březnu 1939 v rámci nuceného odsunu Čechů na území protektorátu. Za tzv. slovenského štátu vzniklo několik úzce konspirativních národně socialistických skupin maffistického typu, orientovaných na Londýn. V ilegální SNR nebyli národní socialisté zastoupeni jako politický směr; člen býv. zemského vedení nár. soc. strany na Slovensku M. Josko byl členem ilegální SNR za svou osobu, především jako švagr předáka slovenských agrárnků Ursínyho.

O tom, že národní socialisté nejsou zastoupeni ani v širší SNR, dověděli se Uhlíř s Drtinou poprvé v Moskvě 29. 8. 1944 na politické poradě vládní delegace se zástupci vedení KSČ, a to od vedoucího delegace SNR K. Šmidkeho, který vysvětlil i důvod této skutečnosti — „pán prezident zakázal tutu stranu na Slovensku obnovit“ (ANS Praha, St. rada Londýn, VIII. plen. schůze v II. zasedání 4. období, 14. 12. 1944, zpráva poslance Fr. Uhlíře).

Uhlíř poslal po této zprávě rozhořčenou depeši do Londýna na adresu předsedy čs. vlády Šrámka, v níž žádal o vyjasnění otázky obnovy nár. soc. strany na Slovensku: „Táží se, zda sdělení poslance Šmidkeho se zakládá na pravdě, zda pan president učinil takové rozhodnutí o straně národně socialistické. Nechci tomu věřit. Kdyby však tomu tak bylo, pak důrazně protestuji, aby jedni z nejméně spolehlivých byli vylučováni z celostátního politického života, stejně jako jsou (vyloučení) zrádci. V tom případě Vás žádám, pane předsedo, velmi rozhodně — končil Uhlíř depeši — aby mne vláda bezodkladně odvolala zpět do Londýna, neboť bych za žádných okolností nemohl po torpédování své politické posice splnit s úspěchem politickou práci, které jsem se podjal. Prosim, abyste tuto věc dal urychleně projednat a také, abyste o této depeši zpravil ministra Dr. Stránského, předsedu naší skupiny.“ (VHA Praha, Čs. voj. mise v SSSR, kart. 3, inv. j. 3, odesláno 1. nebo 2. 9. 1944.)

Ve vzkazu Stránského, který byl zaslán do Moskvy pro Uhlíře prostřednictvím ministra Masaryka, se praví: „Intervencí u presidenta jsme zjistili, že jde o nedorozumění a mylný výklad někdejších prohlášení a plánů o jednotné straně. President samozřejmě souhlasí, že čs. národní socialisté mají stejný nárok na zastoupení v národních výborech jako ostatní složky Národní fronty a Ty podle toho postupuj a zejména na Slovensku žádej doplnění. Toto je společné stanovisko celé naší skupiny, jež důrazně sdílí také Jožka David. Stránský.“ (AMZV Praha. Depeše odeslané, 1944, čís. 2195 /Mos. 216/ 9. 9. 1944.)

Mezitím již došel hned 1. září 1944 do B. Bystrice radiogram, v němž Stránský s Ripkou žádali Šrobára, aby zajistil, že do SNR bude vedle ostatních politických skupin přibrán i „zaručeně národně spolehlivý“ zástupce národních socialistů a vysvětlují, že k ignorování národních socialistů došlo zřejmě na základě nesprávného výkladu Benešova vzkazu o budoucím stranickém seskupení (AÚD KSS Bratislava, čís. příř. 5155/53, radiogramy B. Bystrica-Londýn, Zprávy odeslané Otovi).

K nim se přidal obsáhlým radiogramem sám Beneš, aby se vším důrazem odmítl tvrzení, že by byl někdy učinil rozhodnutí, že národně socialistická strana nemá být zastoupena v slovenských odbojových organizacích. Při tom pokrytecky rozváděl svou zásadu nevměšování do politického a osobního zastoupení v domácích odbojových organizacích a neopomenul vyzdvihnout své nejhlubší přesvědčení o tom, že také o poválečné stranicko-politické struktuře musí učinit rozhodnutí „ľud, masa a každá strana sama“. A nakonec, přes opakované ohrazení, že se nechce vměšovat do čistě stranických a vnitřních domácích záležitostí, žádá, aby věc zastoupení národně socialistické strany ve Slovenské národní radě „bola preskúmaná a podľa skutočných po-

Předejte ihned min. dr. Stránskému:

Čs. národní socialisté nemají zastoupení ve slovenských polit. organizacích. Dr. Josko, Ursínyho švagr, je v SNR za svou osobu, ne jako zástupce strany.

Zemský výbor strany funguje.

Dne 6. září žádalo zem. předsednictvo strany, aby naši byli přibráni do klubu soc. stran a později do jednotné soc. strany. Dne 8. září odpověděl jim poslanec Šmidke jménem strany kom. i soc. dem. Cituji doslovně: „Nereflektuje na slučenie so stranou nár. soc. Slučenie strany kom. a soc. dem. má svoje ideové základy v Marxov. svet. názore, kdežto Váš návrh nedáva podklad pre úspešnú prácu budúcej jednotnej strany. Podľa našich vedomostí, strana nár. soc. spojila sa s Hlinkovou stranou. Dnes neexistuje a v budúcnosti i podľa pokynov Dra Beneša znovu utvorená na Slovensku byť nemá.“ K tomu sděluji, že strana nikdy s Hlinkovci nesplynula, že Dr. Lukáč a Dr. Juráš, kteří podepsali Žilinskou dohodu, zem. vedením ze strany byli vyloučeni.

Proti nám se stále používalo domnělých pokynů p. presidenta o likvidaci strany. Ani druhá strana na Slovensku, strana dem. s námi zatím přímo nespolupracuje přes vysvětlení, které poslal p. president. SNR bylo mi sděleno, že se zastoupení nár. soc. dáti nemůže. Hovořil jsem o situaci s členy a funkcionáři strany, Slováky a Čechy a doporučil jsem za této situace:

1. Netříštit se a vyčkat, až se vykrystalisují politické poměry.
2. Pomáhat ze všech sil v boji a podporovat ty, kdož hájí čs. jednotu, (ústavnost a demokraciu).
3. V komunistické straně, do které na sjednocovacím sjezdu vstoupila soc. dem. strana,

merov a v záujme věci, jednoty a spolupráce všech faktorů odbojových upravená“, při čemž argumentuje takto: „Nesmie sa tiež zabúdať, že strana čs. socialistov bola najsilnejšou stranou v Čechách, v Prahe a v Brne a bude ňou patrne, nežli dôjde po vojne k definitívnym formáciám stranníckym v celej republike, zase“ (tamtéž).

Avšak i Benešova depeše byla hlasem volajícím na poušti. Pro srahy Beneš a věrných stoupců jeho myšlenky o jednotném československém národě, jež byla ideovým vyjádřením imperialistických snah české buržoazie vůči Slovensku, pro jejich úsilí o vytvoření, resp. obnovu politických pozic na Slovensku nebylo v povstaleckých kruzích minimálního pochopení.

O tom, jak byla věc posuzována na širším stranickém fóru KSS, není nic známo, je však zřejmé, že se nestala předmětem zájmu řadového členstva. Pouze ústřední tiskový orgán KSS Pravda přinesl 4. října 1944 na titulní stránce článek nadepsaný „Nerozborná jednotu. Aj čl. národní socialisti vstupují do spoločnej socialistickej strany: do KSS“, v němž se uvádí, že národně socialistická strana nebyla obnovena, protože její vedení se „smrtelně zdiskreditovalo splnutím s HSLS“ a také proto, že většina někdejšího členstva odešla do českých zemí. Podle článku Pravdy „ostali na Slovensku jednotliví příslušníci tejto strany, ktorí prešli podzemným hnutím a ktorí sa teraz spontánne prihlasujú do spoločnej strany všetkých socialistov Slovenska, do KSS, keďže sa v ilegálnom boji proti fašistickému útlaku dostali s ňou na spoločnú ideovú líniu“. Většinu článku zaujímá text prohlášení z konspirativních důvodů nejmenovaného bývalého funkcionáře jedné z okresních organizací a člena býv. zemského vedení mládeže nár. soc. strany na Slovensku. Tento bývalý národní socialista vítá sjednocení KSS se soc. dem. uskutečněné 17. září 1944, prohlašuje, že zbylí národní socialisté se odklonili v ilegálně od těch funkcionářů, kteří se spojili s Ľudáky a vyzývá všechny někdejší příslušníky nár. soc. strany na Slovensku, aby vstoupili do KSS.

Není sporu o tom, že jakési „zemské vedení“ národně socialistické strany se v B. Bystrici na počátku povstání vytvořilo, třebaže o jeho personálním složení není zatím nic známo. Došlo také bezpochyby ke korespondenci mezi touto skupinou a K. Šmidkem, a to jak o otázce sloučení národních socialistů s komunisty a sociálními demokraty, tak velmi pravděpodobně o zastoupení národně socialistické strany v SNR (viz Memorandum Strany štátnej jednoty z 29. I. 1946, ASNR Bratislava, f. NF 1946, č. 147/46). Obojí návrh byl písemně zamítnut. Připustit slučovací sjezd KSS, sociální demokracie a národních socialistů, to byl nebezpečný precedens pro uplatnění Benešova plánu na likvidaci komunistické strany v nové, společné levicové straně. K. Šmidke se o věci zmínil na sjednocovacím sjezdu. Hovořil v hlavním referátu o platformě, na níž dochází ke sjednocení KSS a sociální demokracie, zdůraznil, že jde o ideovou jednotu marxisticko-leninské teorie a praxe, která vrcholí jednotou organizační. A v této souvislosti pokračoval následující pasáží: „Preto vedenie našej strany muselo tiež odmietnuť ponuku, ktorá v týchto dňoch bola nám podaná zemským vedením strany národne-socialistickej. Sjednotenie s niekoľkými príslušníkmi tejto strany (šlo skutočne jen o malou skupinu, třebaže její nároky na poměrné zastoupení v SNR a v národních výborech byly veliké — pozn. ed.) nielen že by neupevnilo jednotu socialistického hnutia, ale naopak by naštrbilo ideovou a bojovú odhodlanosť robotníckeho hnutia.“ (Pravda, 20. 9. 1944.)

vidieť polit. partnera, ale plne vzať na vedomie odmietnutie,³ ktorého se nár. soc. dostalo od-povedí posl. Šmidkeho.

Naši trvajú na systéme 3 politických stran, pri čemž dle jejich názoru patríme do pol. stře-du, jehož programem je nedeliteľná republika, štátni i národní jednota, plné svobody občanské, zúšťávajú dôsledne vèrni programu Masaryk-Beneš.

Všeobecne se cítí, že se na Slovensku nevystačí s dvěma stranami. Cítí to i příslušníci strany dem. i mnozí soc. dem., kteří byli na sjezdu sjednoceni v kom. stranu. Proto doporučil jsem našim neroztříštit se a zatím vyčkat, až se situace vyjasní.⁴ Momentálně se nedá nic dělat.

Jiné nesmírně důležité politické věci, jak je vidím, se mohou sdělit jen osobně. Bylo by v zájmu celostátním, kdybych Vás mohl informovat a přiletět.⁵ Vrátil bych se ihned zpět.

Depešuj stanici OTO.

Informuj p. presidenta i pol. přátele.

Uhlíř

AÚD KSC Praha. Fond 38, inv. j. 69, čís. 16—17. Záznam depeše.

[87]

1944. 20. říjen. Banská Bystrica. — Depeše vládního delegáta Fr. Němce presidentu a česko-slovenské vládě do Londýna o poměru Slovenské národní rady k instituci vládního delegáta.

K usnesení SNR z 16. října 1944¹ naše vysvětlení a stanovisko:

1. Vzhledem k vývoji situace a různým rozporům, jež jsme měli a vzhledem k tomu, že po kapitulaci Maďarska možno očekávat brzké osvobození některého teritoria republiky Rudou armádou, položil jsem po poradě s mými poradci téhož dne dopoledne předsedům NR Šmidkovi a Šrobárovi společně otázku, jak si představují koordinaci činnosti mé a NR na osvobozeném území.

Zdůraznil jsem, že mám zato, že povstání změnilo situaci, za které jsem byl delegován a že soudím, že by nebylo státu prospěšné, kdyby se na osvobozených územích postupovalo různě.

2. Oba předsedové mně spontánně prohlásili, že jsou za jednotnou demokratickou ČSR a že jsou toho názoru, že o správě osvobozeného území nutno docílit dohody a že je to možné v rámci čs.-sovětské smlouvy. Jejich formulace nebyla, pokud jde o správu, celá totožná, ale oba se shodovali v tom, že NR má provádět tuto správu na celém území Slovenska ve spolupráci s vládním delegátem, resp. londýnskou vládou.

Na základě tohoto rozhovoru učinila odpoledne NR usnesení, jež jste dostali a z něhož vysvítá, jak si ve skutečnosti předsednictvo NR tuto spolupráci představuje.

³ Chybějící tři řádky v závorkách byly doplněny podle slovenského znění depeše (AÚD KSS Bratislava, čís. přír. 5155/53, radiodepeše pro Otu).

⁴ S pokusy o vytvoření slovenské filiálky národně socialistické strany setkáváme se až v létě r. 1945 a hlavně v prvních měsících r. 1946 (srv. práci V. Prečana, Slovenský katolicizmus pred februárom 1948, str. 81—82, 85—86 a 98). Tyto otázky budou objasněny ve 2. a 3. svazku edice.

⁵ Ve zprávě z Londýna do B. Bystrice, datované 16. 10. 1944 se sdělovalo, že prezident nemá námitek, aby do Londýna přijeli dva členové vládní delegace. Rozhodnutí se ponechávalo na Němcovi, avšak v případě, že měl být do Londýna odeslán jen jeden člen delegace, žádaly čs. vládní kruhy Drtinu. (AÚD KSS Bratislava, čís. přír. 5155/53, radiogramy B. Bystrica-Londýn, zprávy odeslané Vítovi a Leyovi.)

Do Londýna se vrátili oba národní socialisté, Uhlíř i Drtina. Z B. Bystrice odletěli 23. 10. 1944 do Lvova a odtud odcestovali 20. listopadu přes Kyjev do Moskvy, kam přibyli 25. 11. 1944 (viz dokument čís. 99). Moskvu opustili 26. listopadu a 4. 12. 1944 přiletěli do Londýna. Uhlíř přednesl v plénu Státní rady 14. a 20. 12. 1944 obsáhlou zprávu o zkušenostech a dojmech čs. vládní delegace z cesty do SSSR a na Slovensko (ANS Praha, St. rada — Londýn, příloha k zápisu z VIII. plenární schůze SR v II. zasedání 4. období, 14. 12. 1944). Rozprava o Uhlířově zprávě se uskutečnila v XVI. plenární schůzi, 19. 2. 1945.

¹ Viz dokument čís. 82.